

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

lijk je even onder te dompelen in de materie. Door de verschillende invalshoeken was er bovendien van eentonigheid geen sprake. Minder groepsbijeenkomsten en de mogelijkheid om meer *paper presentations* bij te wonen, zou voor mij een betere verdeling zijn geweest. De volgende International Bion Conference zal over twee jaar in Milaan plaatsvinden.

Literatuur

BION, W.R. (1992). *Cogitations*. Londen: Karnac.

Na de zondeva1

Verslag van

Over angst en verlangen [Amsterdam, 7 november 2014]

MARIT VAN DER MEULEN

Op het filmdoek loopt Nik Wallenda geblinddoekt over een koord gespannen tussen twee wolkenkrabbers. Tienduizend mensen kijken. Onder hem: niets. Aan het eind van het koord: een individuele topprestatie.

Zo begint de studiedag van de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalytische Psychotherapie gewijd aan angst en verlangen. Geïnspireerd door het gedachtegoed van zowel de existentialist Søren Kierkegaard als de Franse analyticus Jacques Lacan balanceren zeven sprekers en twee zangers op het koord van angst en verlangen boven de afgrond van de realiteit, van oneindig veel, niet-gerealiseerde mogelijkheden. Gerrit Glas laat de geschiedenis van het denken over angst aanvangen bij de filosoof Søren Kierkegaard. Tot Kierkegaard houdt de wijsbegeerte zich bezig met het eeuwige zijn en algemene waarheid. Kierkegaard verandert het perspectief: de mens staat door zijn tijdelijkheid in een fundamentele eenzaamheid tegenover de wereld. Waarheid is vanuit de mens subjectief. Angst is

bij Kierkegaard existentieel. Angst is de drijfveer tot, het verlangen naar een zekerheid, naar een subjectieve waarheid. Zo eigent de mens zich een leven toe. Gerrit Glas werkt Kierkegaards opvattingen uit op individueel, psychofysiologisch niveau. ‘Er schuurt iets in mijn maag’, vertelt zijn patiënt. In het schuren wordt de patiënt zich bewust van zichzelf. Van zijn lichaam. Hij kent er een betekenis aan toe. Hij is bang. En zo wordt hij mens. Zo constitueert angst het leven.

Paul Verhaeghe belicht de verhouding tussen angst en verlangen vanuit de psychoanalytische opvattingen van Jacques Lacan. Lacan laat de beperking, het tekort, constiterend principe voor het individuele zijn. Het mens-zijn is een beperking van al het mogelijke zijn. Vanaf onze geboorte hebben we een naam, een geslacht en een voorgeschiedenis. Lacan voert een drietal ordes in ter beschrijving van het individueren. Het *Reële* is de betekenisloze orde waarin alles mogelijk is en alles volmaakt. Ons lichaam is een actualisering, een materialisering van het Reële. Het driftmatige werkt in ons door. We beleven het als verlangen. We verlangen naar alles, naar het volmaakte. Maar de limiet van dat verlangen is opgaan in het volmaakte, is niet meer bestaan. Is de dood, de thanatos. Om aan de dood te ontsnappen zoeken we naar uniciteit, die we proberen te vinden in de ander. In de eros. De ander draagt de illusie van het volmaakte in zich. Deze illusie noemt Lacan de *imaginaire* orde: de orde waarin het volmaakte mogelijk lijkt. De *symbolische* orde, de orde van de taal, verstoort de illusie van de volmaaktheid. Een naam hebben betekent mens zijn, maar betekent ook méér deel uitmaken van het oneindige.

De antropologie van Lacan is aldus basaal en paradoxaal gekleurd door verlangen naar en angst voor zowel versmelting als individualisering.

Connie Palmén leest voor op het koord van de *symbolische* orde. Fictie is een constructie van onze ziel. In het *Reële* bestaat gebrek noch individualiteit. In het paradijs ver-

draagt Eva het volmaakte dan ook helemaal niet. Ze eet van de boom. Vanaf haar zonde is er een verschil tussen het *Symbolische* en het *Reële*. Een tekort, dat psychologisch verbonden is met verlangen, en ethisch met de wet en dus met angst. Connie Palmen leest voor uit haar nieuwe roman, die verhaalt over een liefde waarin in de omhelzing de vernietiging schuilgaat. ‹Haar zelfmoord was haar val om mij te verslinden.›

Marijn Brouwers en Marc-Peter van Dijk zingen: grootvader vertelt zijn kleinzoon dat zijn neus, net als die van de sneeuwpop, in de lente zal smelten. Grootvader creëert voor zijn kleinzoon een *symbolische* orde waarin de dood een dragelijk gebeuren is. De eindigheid zal plaatsvinden in de lente. Het ‹Tot stof zult gij wederkeren› wordt zo beperkt tot het verwateren van een neus. Taal troost.

De *imaginaire* orde — de orde van de fantasie waarin het volmaakte mogelijk is — wordt in de puberteit verstoord. Annelies Verheugt laat in haar lezing *Van wie is de angst?* zien hoezeer de bewonderende verbinding tussen ouders en kinderen in de puberteit verandert. Het verlangen naar de *Ander* — mijn kind maakt mijn droom waar, mijn vader is de sterkste, mijn moeder de liefste — maakt plaats voor de beperking van de eindigheid. De ontwikkelingsopgave van de opgroeiende puber is het zich eigen maken van een nieuwe, eigen ruimte. De ontwikkelingsopgave van ouders is het verdragen van de angstige razernij die met deze verandering gepaard kan gaan. Een nieuwe generatie moet zich vestigen op de plaats van de oude. Op het slagveld is het moeilijk uit te zoeken van wie de angst is en van wie het verlangen. *Blessed is the parent who expects no gratitude for he shall not be disappointed.*

Het *Studentenbeven* is de generale repetitie voor de volwassenheid. Met klinisch materiaal schetst Marc Hamburger de ontwikkeling naar de volwassenheid, die het vermogen tot werken, liefhebben en spelen zou moeten brengen. De ontwikkeling waarin het *tekort*, het niet-volmaakte, zichtbaar

wordt in *angst* en *verlangen*. Bas groeide op alleen met zijn moeder. Als hij een vriendin krijgt, wordt hij angstig en jaloers. Bas heeft geen vader om ter identificatie op terug te vallen. Bas leerde het *tekort* compenseren door de illusie de enige te zijn. Mark werd opgevoed in een streng gereformeerd milieu. ‹Ik geloof echt dat God het mij gunt dat ik niet in hem geloof.› De *imaginaire* orde krijgt een nieuw vervolg.

Dorien Philipszoon vertelt over *ongrijpbare angst en onstilbaar verlangen* bij haar patiënten met borderlineproblematiek. Verlangen impliceert een zekere objectconstantie, een besef van wat geweest is én een vermogen tot uitstel. Borderlinepatiënten ontberen dat vermogen. ‹Ik zeg vaak mama, als ik in de auto zit›, vertelt Peter haar na maanden therapie. ‹En nu mag jij niets meer zeggen en niet bewegen›, voegt hij eraan toe. De wereld vergaat in zijn dromen. Verlangen is vaak een primitieve ongementaliseerde angst om te verdwijnen in de ander. Uitspreken vergt stilzitten. Peter ontwikkelt langzaam een woordeloos, onstilbaar verlangen naar een gehechtheidsfiguur. Een verlangen waar hij door de therapie niet meer zo bang van is.

Stijn Vanheule belicht de psychose vanuit de psychoanalytische theorie van Lacan. Freuds metapsychologie is een ontwikkelingspsychologie. Afweerlaag over afweerlaag. Therapie is lagen afwikkelen of juist opbouwen. Psychose is een niet-geslaagde compromisvorming. Lacans theorie daarentegen is een transitietheorie. Het *Symbolische* plaatst zich tegenover het *Reële*. De psychose is een niet-veranderbare verhouding van het subject met het *Reële*. De *symbolische* orde van de taal is niet verankerd tegenover het *Reële*. Het betekenisloze domineert. Er is in het gevoel geen verschil tussen heden en verleden, noch tussen het zelf en de ander. De taal laat haar geruststellende werk achterwege. Marianne krijgt een dochtertje. Ze kan haar kindje niet voeden, noch verschonen. Als tiener werd Marianne verkracht. In het vasthouden van haar kleine meisje beleeft Marianne het geweld

opnieuw. Zij is zelf tegelijk haar baby, de tiener van vroeger en de moeder van nu. De ordening van de taal ontbreekt. Trauma verwerken baat niet, want de kwetsing is constant. De therapie bestaat uit het vestigen van imaginaire identificaties, uit het creëren van reële angst en te bevredigen verlangen.

Een dag waar zeven sprekers en twee zangers balanceren op het koord van de taal. De taal, die — omdat hij nooit precies vastlegt hoe het moet zijn — angst en verlangen verbindt. Onder aan die toren lang geleden werd het al verteld: ›Daarom noemde men haar Babel, omdat de Here daar de taal der gehele aarde verward heeft› (*Genesis 11:9*).

Psychoanalyse en de homoseksueel

Een onmogelijke verhouding?

Verslag van

De homoseksueel bestaat niet
— Homoseksuelen en/in analyse [*Gent, 26 november 2014*]

DAVID SCHRANS

In een recent nummer van dit tijdschrift komt Nelleke Nicolai (2014) in haar artikel over ›homoseksualiteiten› tot een opmerkelijke constatering: over homoseksualiteit wordt binnen het psychoanalytische veld nauwelijks nog geschreven want ›het is geen kwestie meer›. Homoseksualiteit is losgeweekt uit een rots van theoretische vooroordelen en wordt door analytici eindelijk erkend in al haar diversiteit wat betreft de objectrelaties. Merkwaardig toch dat men zwijgt wanneer de veelzijdigheid van een fenomeen eindelijk het licht ziet! De studiedag die op 26 november 2014 door uitgeverij Idesça en het Gezelschap voor Psychoanalyse en Psychotherapie te Gent

rond dit thema werd georganiseerd toont gelukkig aan dat de auteur van het geciteerde artikel misschien wat voorbarig was in haar vaststelling. Zich beroepend op het gegeven dat *de* homoseksueel niet bestaat, gaven de sprekers — allen psychoanalyticus of psychoanalytisch psychotherapeut — elk op hun manier aan hoe homoseksualiteit dan wél verschijnt in het veld van de psychoanalyse.

Tom Verhaeghe, de eerste spreker, gaat uit van een brief die Freud schreef aan een bezorgde moeder. Uit haar schrijven kan hij namelijk afleiden dat ze inzit over de homoseksualiteit van haar zoon. In bedekte termen vraagt zij of de psychoanalyse hem hiervan kan genezen. De visie die Freud in zijn antwoord verdedigt, is ondubbelzinnig: homoseksualiteit is slechts één van de vele variaties binnen het menselijke liefdesleven. Indien zij hieraan twijfelt, dient zij slechts het werk van Havelock Ellis erop na te slaan. In het vervolg van zijn vertoog wijdt Verhaeghe zijn toehoorders dan ook in dit werk in, meer bepaald in het boek *Sexual inversion*. Hij volgt het zeer rijk gestoffeerde parcours dat Ellis in zijn boek aflegt, met enkele kanttekeningen. Diens visie week enigszins af van die van Freud. Hoewel beiden uitgaan van een aanvankelijk ongedifferentieerde seksualiteit, besluit Ellis uit een onderzoek bij tachtig homoseksuele mannen tot een erfelijke oorzaak. Freud zal externe voorvallen een veel gewichtiger plaats toekennen. Freud kent de inversie echter veel meer complexiteit toe dan Ellis bereid is aan te nemen. De polymorf perverse seksualiteit gaat immers over meer dan enkel externe invloeden. Zij kent haar oorsprong in de drift, die component van de freudiaanse metapsychologie die net balanceert op de rand tussen het psychische en het biologische. Daarnaast verwijt Ellis hem te weinig aandacht te schenken aan de bij inversie vaak voorkomende genegenheid voor mannen en de gehechtheid aan de moeder. In zijn besluit formuleert Ellis ook enkele suggesties voor de behandeling. In tegenstelling tot de in die tijd populaire